

Reneszánsz a fáraók Egyiptomában

Az ókori egyiptomiak múlthoz való viszonya meglehetősen ambivalens volt: egyrészt folyamatosan igyekeztek magukat elhatárolni bizonyos kedvezőtlennek vagy szerencsétlennek tartott történelmi eseményektől, másrészt viszont állandó inspirációt éreztek, hogy a példaértékűnek tekintett időszakokat időről időre újratereptsék. Ennek a látszólagos ellentmondásnak, a múlt és a jelen között húzódo feszültségnek a hátterében az egyiptomiak kétféle, ám egymással jól összeegyeztethető időfelfogása rejlik.

A *lineáris* idővonalban minden valaha történt esemény benne foglaltatott, a teremtéstől és az istenek „aranykorának” tartott idejétől fogva. Az istenek kora után az egymást követő fáraók sora alkotta az egyiptomi történelem 3000 éves történetének (kb. Kr. e. 3100–332) a gerincét. A fáraókor uralkodóinak pontos elképzeléseik voltak arról, hogy kiket tisztelhetek elődeiként, azok mikor uralkodtak, és milyen dolgok történtek azokban az időkben. Sok esetben a koronázáskor felvett, politikai programot hirdető uralkodói nevek is árulkodnak az egyes, ideálnak vagy példaképnek tekintett elődök személyéről. A példátlanul hosszú ideig fennmaradt hagyományt, az egymást követő fáraói dinasztiák hosszú láncolatát a későbbi makedón görög (Nagy Sándor és utódai, a Ptolemaiosz-dinasztia) és római hódítók is igyekeztek fenntartani, hiszen érzékelték a tradíció hatalmas erejét, és igyekeztek hasznot húzni belőle: a meghódított Egyiptom területén a Ptolemaiosz uralkodók és a római császárok egyaránt „fáraóként” (értsd: a fáraói ikonográfia és ideológia elemeit használva) jelentek meg az ábrázolásokon.

A mindenkor jelen és a közelmúlt egyes jelentéktelennek, illetve tökéletlennek, sőt helytelennek tartott történései azonban ugyanúgy ennek a lineáris idővonalnak a részét képezték. Néhány ilyen esetben a cél láthatóan éppen az volt, hogy bizonyos – méltatlannak vagy a hagyománnyal valamilyen szempontból összeegyeztethetetlennek tartott – elődök emlékéiről az utókor lehetőleg egyáltalán ne szerezzen tudomást: ilyenkor ezek neveit igyekeztek eltüntetni az emlékekről (*damnatio memoriae*), vagy egyszerűen fel sem vették a királylistákba. A kollektív időből „kizárt” eseményeket ilyen módon sikerült meg nem történtené tenni.

Az istenek által megteremtett világrend (*Maat*) szerint működő távolabbi, legendás korok azonban követendő példák és modellek kiapadhatatlan forrásai voltak. Ezek a tökéletes ideálok a *ciklikus* időfogalom részét képezték: újra és újra ismétlődniük kellett, hogy az általuk képviselt eszmék vagy rendszerek

folyamatosan újjászülessenek, és ezáltal fennmaradjanak, hasonlóképpen a napfelkelték és naplementék folytonos, időtlen idők óta ismétlődő körforgásához. A múltba tekintés és a múltból való merítés valójában egyfajta rituálét jelentett a számukra, amelynek révén a kései utódok spirituális szinten is azonosulhattak a nagy történelmi időkkel és kiemelkedő személyiségekkel. A „klasszikus” korszakok régmúlt napjaiból vett példák mindegyike megfelelt a *Maat*nak: a szelektív emlékeztetés és szelektív felejtés által így módon megszépített múlt minden esetben képes volt a jelen döntéseit igazolni, és hasznos propagandaként szolgálhatott az éppen uralkodó fáraó számára. A nagy virágkorok és csúcspontok: az Ó-, a Közép- és az Újbirodalom is egymás után az ismétlődések láncolatának a részévé, sőt főszereplőivé váltak, és így maguk is mind-mind *ismétlésre méltóak* lettek.

Az Újbirodalmat követő, majdnem 400 éves átmeneti időszak (Harmadik Átmeneti Kor, Kr. e. 1075–712) után a 25. dinasztiával (Kr. e. 775–653) egy idegen eredetű, Núbiából származó kusita uralkodócsalád került Egyiptom élére, akiknek sikerült elfoglalniuk és formálisan újraegyesíteniük az országot. Núbiát Egyiptom évszázadokon át gazdasági és politikai ellenőrzése alatt tartotta, aminek következménye az ottani kultúra nagyfokú egyiptimizálódása lett, így az új uralkodóknak nem okozott nehézséget, hogy alkalmazkodjanak az egyiptomi kulturális hagyományokhoz. A 25. dinasztia korának kultúráját és művészetét „kusita reneszánsz”-nak is nevezi az egyiptológia, bár a kusita kultúra és művészet egyik legfontosabb jellemvonása, a múlt újraidézése és az úgynevezett archaizmus már az előző korszak, a Harmadik Átmeneti Kor második felétől megjelenő tendencia. A múltnak a kusita korszakbeli újjáéledését általában meglepő jelenségnek tartják, mert egy csaknem kétezer évvel korábbi korszak, az Óbirodalom alkotásainak stílusát és ikonográfiáját idézi fel. A kusiták ragaszkodása az óbirodalmi művészethez nem tekinthető egyszerűen esztétikai kérdésnek, hanem jóval mélyebb gyökerei vannak. Egyiptom kusita királyai legitim uralkodóknak tekintették magukat, és igyekeztek kapcsolatot találni saját dinasztiájuk és az Óbirodalom nagy fáraói között. Megkísérelték feléleszteni, sőt alkalomadtán újraalkotni az ősi mítoszokat, művészeti stílusokat, a nyelvet és az irodalmat.

A deltai eredetű 26. dinasztiát (Kr. e. 664–525) megalapító I. Pszammetik (Kr. e. 664–610) rendkívüli politikai tehetségének köszönhetően képes volt a kusita kor végi asszír inváziót köve-

tően egy erős, (újra)egyesített állam létrehozására. A korai szaiszi uralkodók tisztelték elődeik emlékét és az általuk ápolt művészeti tradíciókat, jöllehet már I. Pszammetik alatt megfigyelhetők azok az új stilisztikai normák, amelyek fokozatosan az úgynevezett szaita stílussá fejlődtek II. Pszammetik idejére. A „kusita reneszánsz” mégis fontos kiindulópontul szolgált a 26. dinasztia számára: a „szaita reneszánsznak” egyértelműen kusita gyökerei voltak. A múlthoz való hasonló hozzáállás mégis teljesen eltérő eredményt hozott: a 26. dinasztia művészei, eltávolodva az óbirodalmi ideáltól, a Középbirodalom és az Újbirodalom thébai művészetét fedezték fel újra, amely aztán a legnagyobb hatást tette a korstílusra és az ikonográfiára.

Az eddigiekből is kitűnik: a művészi kifejezés formája, ami esetünkben a kiválasztott múltbeli minta, sohasem egyszerű utánpótlás, mivel már magának a választásnak az eredménye is az adott kor világnézetét tükrözi, legalább egy, de sokszor több értelmezési szinttel is gazdagítva annak eredeti jelentését. Más szóval a választás sohasem véletlen, mivel az egyén gondolatait, elképzeléseit és a múlthoz való viszonyát minden esetben befolyásolja és korlátok közé szorítja a történelmi helyzet, amelyben él.

A 25. és 26. dinasztia idején beköszöntött új, rövid életű virágkor („reneszánsz”) uralkodói és elit csoportjai tehát – középbirodalmi, újbirodalmi és harmadik átmeneti kori elődeikhez hasonlóan – tudatosan törekedtek az ideálisnak tartott régi korok stílusának felélesztésére, ez azonban nem valamiféle egyszerű imitációt jelentett, hanem (főként az írásbeliségben és a művészetekben) a fontosnak tartott elemek kiemelését, felhasználását, és a *korszellemeinek megfelelő új rendszerekbe való beillesztését*. Első látásra némelyik korabeli portré megtevéseztésig hasonlít valamely (akár 2000 évvel korábbi!) óvagy középbirodalmi elődjére, de az alaposabb vizsgálat során általában sikerül olyan fogódzókat, stilisztikai és ikonográfiai ismertetőjegyeket találni, amelyek segítségével az ábrázolás egyértelműen a kusita vagy a szaita reneszánsz időszakára datálható.

A Szépművészeti Múzeum kiállítása az egyiptomi fáraókornak ezt az utolsó virágkorát, a 25-26. dinasztia korszakát, a „kusita és szaita reneszánszot” állítja a középpontba, miközben áttekintést nyújt a hagyományait 3000 éven át töretlenül megőrző kultúráról. A kiállítás koncepciója a kulturális hagyományok továbbélésének három aspektusát emeli ki.

A történelmi múltnak dinasztiai és uralkodók egymást követő soraként való meghatározását a kronológiai rendben bemutatott uralkodói képmások szimbolizálják, melynek kezde-

tén a kiállítás tudományos szempontból kiemelkedően fontos tárgya, az egyiptomi kulturális emlékezet egyik legjelentősebb és legkorábbi szimbóluma: az első, részben mitikus ködbe vesző királyoknak emléket állító, 5. dinasztia kori Palermói Kő (Kr. e. 3. évezred második fele) áll.

A hagyományok továbbélésének másik pillérét a halotti kultusz hagyományai alkották, amelynek alapjait szintén néhány ősi elképzelés adta: az egyiptomiak ezeket igyekeztek továbbvinni a kezdetektől fogva. A technikai újításokat és az új elképzeléseket azonban mindig gondosan beillesztették a régi hagyományok szövetébe: a legtöbb esetben az új megjelenése nem jelentette a régi elvetését, hanem sokkal inkább a kettő együttes, egymást nem kizáró tiszteletét és használatát.

A hagyományok fennmaradását jól szemlélteti az egyiptomi udvari és elit művészet kánonjának több ezer éven keresztül való továbbélése. Az egyiptomi történelem különböző korszakaiból származó reliefs, sztélék és szobrok tükrözik a fáraókor kezdeti időszakában (Ó- és Középbirodalom) kialakult művészeti kánon tradíciójának továbbélését. A későbbi időszakok ezek közül a már kialakult típusok közül válogattak, azokat elevenítették fel, kis módosításokkal.

Fejlődésének utolsó szakaszában, a Római Birodalom részeként Egyiptom kulturális hagyományai, átlépve az ország határait, minden addiginál szélesebb körben elterjedtek. A kiállítás utolsó egysége a legizgalmasabb továbbélést és „újítászületést”, az ókori egyiptomi tradíciók pannóniai elterjedését mutatja be olyan remekművek segítségével, mint az úgynevezett egyedi kancsó (Nemzeti Múzeum) és a savariai Iseum (Savaria Múzeum, Szombathely) csodálatos leletei.

A hagyományok és múltból vett minták folyamatos újraértelmezése, ami évezredek át segített megőrizni az ország kulturális identitását, nemcsak az ókori egyiptomi kultúrának a saját múltjához való viszonyáról árul el sokat, hanem arról is, hogy önképe hogyan módosult korszakról korszakra. A „Reneszánsz a fáraók Egyiptomában” című kiállítás igyekszik bemutatni ennek a példátlanul hosszú kulturális hagyománynak néhány mozzanatát a fáraói és magánszobrászat, valamint a halotti kultusz emlékein keresztül példázva, hogy a történelem során egymást követő „virágkorok” idején felbukkanó régi ideálok hogyan születtek újra időről időre új köntösben.

Liptay Éva

Szépművészeti Múzeum
Egyiptomi Gyűjtemény
2008. augusztus 8. – november 9.